

УДК 347.78

Олена Кисельова,

канд. юрид. наук,
старший викладач кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету

Оксана Рисенко,

студентка IV курсу юридичного факультету
Сумського державного університету

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТВОРІВ, СТВОРЕНИХ У ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ ТРУДОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ, В УКРАЇНІ ТА У СВІТІ

Статтю присвячено аналізу деяких аспектів правового регулювання відносин, що виникають у процесі створення службового твору під час виконання трудової діяльності науково-педагогічним працівником, та основних договірних механізмів розподілу майнових прав на створені в процесі трудової діяльності службові твори, а також формулюванню висновків і пропозицій, спрямованих на вдосконалення національного законодавства з огляду на іноземний досвід.

Ключові слова: науково-педагогічний працівник, службовий твір, правове регулювання, майнові права, роботодавець, авторське право.

Постановка проблеми. Науково-педагогічна праця є історично особливим видом праці. Вона є складною за своїм змістом та водночас творчою й інтелектуальною за характером, спрямованою на отримання та використання нових знань. Головна її особливість полягає в поєднанні викладачами різних видів науково-педагогічної діяльності (навчальної, наукової, методичної, виховної тощо), наслідком якої є створення службових творів як об'єктів права інтелектуальної власності.

Цей вид об'єкта інтелектуальної власності стає невід'ємною часткою професійної діяльності науково-педагогічного працівника. Складність правового регулювання щодо створення й подальшого використання службових творів зумовлюється, по-перше, наявністю майнових інтересів сторін і відсутністю правового тлумачення службових результатів інтелектуальної праці викладача. Справді, поняття «службовий твір» є порівняно складною законодавчою конструкцією, адже воно передбачає застосування різних норм права декількох галузей, насамперед трудового й цивільного права. По-друге, у науковій літературі й працях учених досі не

виокремлено єдину позицію щодо правової природи та критеріїв визначення службового твору, а тому вони потребують додаткового роз'яснення.

Метою статті є дослідження деяких аспектів правового регулювання відносин, що виникають у процесі створення службового твору під час виконання трудової діяльності науково-педагогічним працівником, та аналіз основних договірних механізмів розподілу майнових прав на створені в процесі трудової діяльності службові твори.

Для її досягнення необхідно визначити основні проблеми вітчизняного законодавства щодо регулювання правових відносин науково-педагогічного працівника та роботодавця у зв'язку зі створенням службового твору, а також вивчити іноземний досвід із питань правового регулювання результатів службової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблеми правового регулювання праці науково-педагогічних працівників і роботодавців відображено в розвідках багатьох учених, наприклад О.А. Абрамова,

М.Г. Александрова, Є.І. Войленка, В.П. Гейхмана, Г.С. Гончарової, О.В. Дзери, М.І. Іншина, Т.В. Красюка, Л.І. Лазора, Б.Д. Лебіна, Л.Ф. Петренка, П.Д. Пилипенка, О.І. Процевського, В.П. Пастухова, В.А. Рассудовського, В.М. Смирнова, О.В. Смирнова, Г.А. Ципкіна та інших.

Виклад основного матеріалу. Право науковця на авторство наукових і науково-технічних результатів його діяльності є неоспорюваним та захищається національним законодавством. У ст. 54 Конституції України вказано, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їх авторських прав та інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [1].

Одним із видів діяльності науково-педагогічних працівників у процесі здійснення ними трудових обов'язків є створення об'єктів права інтелектуальної власності. Комп'ютерні програми, наукові винаходи, інноваційні розробки, патенти, лекції та значна кількість інших об'єктів права інтелектуальної власності створюються в порядку виконання трудового завдання, у результаті чого створюється так званий службовий об'єкт. Однак, незважаючи на досить широкую базу наукових праць і нормативно-правових актів, які регламентують питання розмежування права власності на такий твір, виникають численні спори між працівником та роботодавцем.

Так, М.В. Селіванов вказує, що правове регулювання зазначених відносин більше створює умови для виникнення численних спорів, ніж вирішує можливі суперечки. Науковець провів аналогію із сімейним правом, зробивши такий висновок: «З огляду на те, що спільна приналежність прав встановлюється для подружжя (право спільної сумісної власності на набуте в шлюбі майно), і на досвід розлучень можна спрогнозувати, як буде проходити розподіл прав інтелектуальної власності в разі припинення трудових відносин між роботодавцем та працівником» [2].

Дійсно, з такою думкою варто погодитись, адже в реальному житті досить часто трапляються ситуації, коли між науково-педагогічним працівником і роботодавцем під час підписання трудового договору чи контракту не було обумовлено весь перелік їхніх правомочностей, межі відповідальності кожного за порушення або невиконання встановлених домовленостей. Іноді трапляються ситуації, коли життя вносить свої корективи, і працівник звільняється або ж переходить на іншу роботу. Відразу виникають спори щодо врегулювання майнових прав, у яких кожна

зі сторін намагається з найменшими втратами присвоїти весь комплекс майнових прав на авторський твір. Щоб мінімізувати такі випадки, варто надати вичерпний список правових норм, який правильно тлумачитиме спірні моменти між сторонами.

Поняття «службовий твір» визначається в ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Службовий твір – це твір, створений автором у порядку виконання службових обов'язків відповідно до службового завдання чи трудового договору (контракту) між ним та роботодавцем [3].

З метою надання характеристики використання службового твору необхідно з'ясувати поняття «службовий твір». Проаналізувавши п. п. 2.1, 2.2 Рекомендацій Державної служби інтелектуальної власності України щодо правового режиму службових творів, можна виділити такі ознаки службового твору:

- 1) твір має бути створено автором у порядку виконання службових обов'язків;
- 2) твір має бути створено відповідно до трудового договору (контракту) між автором і роботодавцем чи службового завдання;
- 3) виконання роботи може бути здійснене як протягом робочого часу, так і в позаробочий час незалежно від місця створення службового твору (як із застосуванням засобів та матеріалів, що належать роботодавцю, так і без їх застосування) [4].

Тобто щоб твір було визнано службовим, його створення має передбачатись у трудовому договорі (контракті) або в результаті виконання автором службового завдання. Однак зазначимо, що це завдання не може виходити за межі трудової функції автора (тобто за межі його службових обов'язків) та за своїм обсягом перевищувати норми праці, встановлені законодавством. Інакше кажучи, якщо науково-педагогічний працівник створив твір, який не передбачається умовами трудового договору (контракту) або службовим завданням, то такий твір не вважатиметься службовим, усі права на його використання повністю належатимуть автору. Якщо ж окреме доручення надається роботодавцем поза межами трудових обов'язків працівника, створений працівником об'єкт права інтелектуальної власності не може вважатися службовим. Це відкриває додаткові можливості для автора щодо реалізації свого твору, якщо не буде доведено його створення в робочий час, розширить сферу використання тощо.

Крім того, твір також вважається службовим, якщо його створення навіть вийшло за межі службового завдання, проте охоплюється колом службових функцій науково-

педагогічного працівника. При цьому вирішальними залишаються службові обов'язки останнього, обумовлені в трудовому договорі (контракті). Службове завдання може бути оформлене у вигляді наказу чи службової записки. Можливе його формулювання як договору про створення об'єкта авторського права.

Створення службового твору, який використовуватиметься роботодавцем у своїй діяльності (поширення копій, видача ліцензій), відображається в бухгалтерському й податковому звітах як нематеріальний актив. У первинну вартість останнього включається зарплата працівника, матеріали для створення об'єкта тощо. Матеріали бухгалтерського та податкового обліку мають документально підтверджуватись, а в спірних ситуаціях можуть слугувати доказом, що цей твір є службовим.

Не менш важливим фактором віднесення твору до службового є його створення в результаті планових робіт вищих навчальних закладів. У постанові Пленуму Верховного Суду СРСР «Про застосування судами законодавства при розгляді спорів, що виникають з авторських правовідносин» від 18 квітня 1986 р. № 8 роз'яснювалось, що плановою необхідно вважати роботу, виконання якої передбачалося затвердженням для науково-педагогічного працівника індивідуальним планом, а також опубліковану роботу, збережену за згоди автора у виконання плану його роботи. Так, план роботи наукового співробітника передбачається в плані науково-дослідних робіт науково-дослідного інституту. Індивідуальний річний план роботи викладача передбачає створення навчально-методичної літератури (навчальних творів) і наукової літератури (монографій тощо) [5].

Посадова інструкція викладача вищого навчального закладу також передбачає участь у підготовці програм та необхідних навчальних і методичних матеріалів. Викладач дошкільних, середніх і спеціальних професійних освітніх установ бере участь у розробці освітніх програм із дисциплін та навчальних курсів. Таким чином, службовим твором вважатиметься твір, створений у результаті виконання обов'язків, передбачених трудовим договором і посадовою інструкцією [6].

Законодавство України у сфері інтелектуальної власності неоднозначно регламентує відносини, що виникають між сторонами у зв'язку зі створенням службових результатів творчої діяльності. Зокрема, у ст. 429 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) вказано, що особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового дого-

вору, належать працівникові, який створив цей об'єкт. Майнові права на такий об'єкт належать працівникові, який його створив, та юридичній або фізичній особі, де він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором чи законом.

Другий підхід закріплено в положеннях спеціальних законодавчих актів. Так, відповідно до ст. 16 Закону України «Про авторське право і суміжні права» маємо норму про те, що авторське особисте немайнове право на службовий твір належить його автору, а виключне майнове право на службовий твір належить роботодавцю, якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) та (або) цивільно-правовим договором між автором і роботодавцем [3]. З огляду на викладене постає питання про те, який правовий документ варто застосовувати: ЦК України, що містить загальну норму про спільність прав роботодавця й працівника на службовий об'єкт інтелектуальної власності, або прийняті спеціальні закони, які свідчать про належність цих прав роботодавцю. Відповідь на нього міститься в самому ЦК України, у ст. 4 якого чітко вказано, що цей кодекс є основним актом цивільного законодавства України [7]. Тобто до відносин, пов'язаних з охороною прав на службові твори, мають застосовуватись положення ст. 429 ЦК України.

Подібну позицію відображено також у п. 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 [8], у якому вказано: якщо твір створено в порядку виконання працівником трудового договору (контракту) і в межах строку його дії, тобто під час виконання службових обов'язків та за службовим завданням роботодавця, то особисті немайнові права автора твору належать працівникові, вони є невідчужуваними. Майнові права на об'єкт авторського права та (або) суміжних прав, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, і юридичній чи фізичній особі, де або в якій він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором.

Особливістю результатів творчої діяльності науково-педагогічного працівника у вищому навчальному закладі є те, що вони за своєю природою можуть існувати як на матеріальному носії (монографія, електронне видання), так і без «речової» оболонки (авторський педагогічний навчальний матеріал тощо). Закріплений у ст. 1227 ЦК України принцип незалежності речового права на матеріальний об'єкт і виняткового права на результат інтелектуальної діяльності означає, що перехід права власності на матеріальний об'єкт не впливає на перехід чи припинення майнових прав у правовласників. У зв'язку із

цим доречно розглянути проблему використання наукових, навчальних видань (монографій, підручників тощо), опублікованих у видавництвах вищих навчальних закладів. При цьому, на наше переконання, можна визначити два підходи до вирішення питання про використання результату інтелектуальної діяльності викладача, який виконано ним із власної ініціативи без завдання роботодавця та який не можна віднести до службового твору. З одного боку, якщо науково-педагогічний працівник уклав із вищим навчальним закладом (видавництвом) договір про видання твору за його рахунок і сплатив усі видавничі витрати, то право власності на тираж та всі інтелектуальні права, у тому числі виключне право на використання твору, належать автору. При цьому він має право вимагати від видавництва видати йому оригінал-макет твору в електронній формі. З іншого боку, якщо вищий навчальний заклад видав твір за свій рахунок, то право власності на тираж твору виникає у вищого навчального закладу (видавництва), а всі інтелектуальні права належать науково-педагогічному працівнику. Видавництво в цьому випадку також зобов'язане видати йому оригінал-макет твору в електронній формі, проте має право вимагати від автора плати за виготовлення оригінал-макету для подальшого використання автором (викладачем), якщо договором не передбачається інше.

Важливо зазначити, що відсутність заборони на використання результату діяльності службового твору іншими особами не є згодою. Воно має оформлюватись у документарній формі. Також під час надання працівникові вказівки щодо обсягу робіт і бажаного результату необхідно позначити це в письмовій формі [9].

У національному законодавстві багатьох країн саме в освітнього закладу є привілеї на вільне використання навчальних і наукових творів як об'єкта права інтелектуальної власності, що створений у межах службового твору. Натомість, як показує практика, усі навчальні й наукові твори створюються в стінах вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ. Звичайно, закріплення майнових прав у цьому разі завжди визначатиметься в силу договору чи службового становища науково-педагогічного працівника. Проте в кожному випадку всі наукові твори створюються з метою реалізації освітньої програми навчального закладу та поширення наукових знань.

Одним із критеріїв охороноздатності службового твору є фіксація твору, або його вираження в об'єктивній формі. Так, у Кодексі інтелектуальної власності Франції

твори літератури, науки й мистецтва повинні існувати в будь-якій об'єктивній формі: письмовій, усній, об'ємно-просторовій, у формі відео- чи звукозапису. Польський Закон про авторське право і суміжні права охороняє твори, що існують у будь-якій формі. У Чехії твори можуть бути виражені в будь-якій об'єктивній формі, у тому числі електронній. Однак таке широке визначення об'єктивної форми твору властиве для національних законодавств континентальної системи права.

Реальне забезпечення охорони твору, вираженого лише в усній формі та не зафіксованого на якому-небудь матеріальному носії, є досить складним завданням. Особа, яка претендує на охорону своїх авторських прав, має довести факт порушення. Це досить важко зробити автору, який публічно виголосив чи виконав власний літературний твір, проте не подбав про надання твору більш стійкої форми.

Однак зарубіжна прецедентна практика в такому аспекті, зокрема британська, досягла успіху. В англійській літературі зазначається, що ідеї, озвучені на лекції, не охороняються, однак форми їх вираження й розподіл їх за «полем» лекції можуть надати їй статус оригінального твору, незважаючи на те, що зміст лекції сприймається за допомогою органів слуху, а не зору. При цьому існує 5 варіантів її читання: лектор читає підготовлений текст усієї лекції повністю; під час читання лекцій лектор відхиляється від точного відтворення її тексту; лектор читає лекцію, спираючись на підготовлені тези; лектор читає лекцію, використовуючи підготовлені окремі опорні фрагменти й цитати з інших джерел; лектор читає лекцію без звернення до яких-небудь письмових матеріалів, використовуючи свої знання з предмета [10].

Так, у 2002 р ізраїльський професор Я. Ассаф, який читає розроблений ним курс лекцій із дисципліни «Судовий розгляд правопорушень», подав позов про захист авторських прав до видавництва, яке опублікувало книгу «Прецедентна судова практика щодо правопорушень», автором якої був адвокат і колишній студент професора.

Позивач стверджував, що відповідач у своїй книзі скопіював істотну частину його лекцій, у тому числі структуру змісту, розміщення матеріалів, методи викладу й аналізу, ілюстрацію ідей прикладами, які є результатами його творчої праці. Позивач вказав, що доклав творчих зусиль зі збору матеріалів, їх компоновки, аналізу та редагування лекцій, при цьому текст кожної підготовленої лекції він фіксував на комп'ютері й дотримувався його під час прочитання, додаючи лише аналіз «свіжих» судових рішень.

Відповідач позов не визнав, мотивуючи це тим, що позивач читав лекції, не звертаючись до яких-небудь письмових джерел, натомість книга відповідача є оригінальним твором, а представлені позивачем лекції відрізняються від лекцій, прослуханих відповідачем.

При цьому сторони представили різні порівняльні таблиці книги та лекцій. Аналіз представленої позивачем таблиці порівняння лекцій із книгою свідчив про буквальний збіг багатьох фрагментів цих творів. Тотожність і схожість більшості фрагментів книги й лекцій викликали сумнів у їх випадковому збігу.

У цій справі суд визнав такі факти: а) лекції, особливо після їх фіксації, стали охоронюваними літературними творами; б) відповідач, будучи студентом, мав доступ до лекцій (прямий (безпосереднє конспектування) або непрямий (звернення до лекцій, конспектованих іншими студентами)); в) високий рівень подібності книги й колекції лекцій зумовив висновок про копіювання лекцій відповідачем; г) було порушено як майнові, так і моральні права позивача [11].

Аналізуючи наведений випадок, доходимо висновку, що охорона лекцій залишається досить складною проблемою в різних правових системах. Однак найбільш оптимальним у цьому питанні вважаємо підхід Великобританії, у якій відносини між лектором і студентами визначаються угодами, що забороняють останнім публікувати конспекти лекцій.

Висновки

Таким чином, дослідження сучасного стану правового регулювання відносин між роботодавцем та науково-педагогічним працівником як автором службового твору свідчить про наявність багатьох проблем на рівнях законодавчого регулювання особистих немайнових і майнових прав на твір, створений під час виконання трудових обов'язків. Необхідно вказати на низьку правову обізнаність авторів таких творів. У законодавстві варто ліквідувати колізію між Цивільним кодексом України та нормами спеціальних законів про інтелектуальну власність щодо належності прав на службові результати сторонам договірних відносин, встановити процедуру набуття прав інтелектуальної власності на такі об'єкти роботодавцем та визначити їх перелік, а також закріпити істотні умови й особливості договору про передавання прав на службові результати творчості.

Список використаних джерел

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Селіванов М.В. Службові твори – кому належить право інтелектуальної власності / М.В. Селіванов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arbitis.com/Selivanov-M-V-Sluzhbovi-tvori-komu-nalezhit-pravo-intelektual-noyi-vlasnosti>.

3. Про авторське право та суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.

4. Рекомендації Державної служби інтелектуальної власності України щодо правового режиму службових творів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sips.gov.ua/ua/authors_rights.html.

5. Про застосування судами законодавства при розгляді спорів, що виникають з авторських правовідносин : Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 18 квітня 1986 р. № 8 // Бюлетень Верховного Суду СРСР. – 1986. – № 3. – С. 18.

6. Про затвердження Положення про обрання та прийняття на роботу науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів третього і четвертого рівнів акредитації : Наказ Міністерства освіти і науки України від 24 грудня 2002 р. № 744 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0600-03>.

7. Добрякова Н.И. Гражданско-правовая охрана и использование объектов авторского права вузов : [монография] / Н.И. Добрякова. – М. : РПА Минюста России, 2010. – 88 с.

8. Соломоненко Л.А. Вознаграждение авторов произведений, созданных в порядке выполнения трудовых обязанностей / Л.А. Соломоненко // Наукovedenie. – 2013. – Вып. 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naukovedenie.ru/PDF/177EVN613.pdf>.

9. Мельников В.В. Лекции в статусе объекта авторского права / В.В. Мельников // Интеллектуальная собственность: авторское право и смежные права. – 2007. – № 9. – С. 78–79.

10. Воронін Я.І. Проблеми регулювання правових відносин між працівником та роботодавцем, які виникають внаслідок створення службового винаходу / Я.І. Воронін // Право України. – 2009. – № 5. – С. 107–112.

11. Мандрюков А.В. Правовое регулирование создания служебных произведений / А.В. Мандрюков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.audar-urist.ru/articles/48/sozdaniya-sluzhebnyh-proizvedenij>.

Статья посвящена анализу некоторых аспектов правового регулирования отношений, возникающих в процессе создания служебного произведения при выполнении трудовой деятельности научно-педагогическим работником, и основных договорных механизмов распределения имущественных прав на созданные в процессе трудовой деятельности служебные произведения, а также формулировке выводов и предложений, направленных на совершенствование национального законодательства с учетом зарубежного опыта.

Ключевые слова: научно-педагогический работник, служебное произведение, правовое регулирование, имущественные права, работодатель, авторское право.

This article analyzes some aspects of legal regulation of relations arising in the process of creating a service-related work in the performance of labor activity of scientific and pedagogical staff, and basic contractual mechanisms of distribution of property rights created in the course of employment service work, as well as the formulation of conclusions and recommendations aimed at improving the national legislation, taking into account international experience.

Key words: scientific staff member, office work, regulation, property rights, employer, copyright.

